

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-4-5>

МИСТЕЦТВО КОБЗАРІВ У СИСТЕМІ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

*Анастасія Жданкіна,
аспірант кафедри педагогіки та психології
Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії
імені Тараса Шевченка (Кременець, Тернопільська область, Україна)
ORCID ID: 0000-0002-6819-2710
nastiazd3@gmail.com*

Анотація. У статті висвітлено теоретико-методологічні аспекти використання кобзарського мистецтва в системі патріотичного виховання учнівської молоді в школах України. Виявлено актуальні тенденції виховного процесу в закладах шкільної освіти, визначено проблеми, що потребують нагального вирішення. Охарактеризовано феномен кобзарства в культурно-історичній ретроспективі, здійснено різнобічний аналіз виховних аспектів кобзарства. Проаналізовано патріотично-виховний потенціал кобзарства крізь призму узагальненого образу, репертуару митців, їхніх переконань, вчинків та ідей. Автор звертає увагу на національно-патріотичну спрямованість у діяльності кобзарів минулого та сучасності з опорою на персоналії на історичні події. Обґрунтовано значення патріотичного виховання для учнів старших класів через кобзарство. Запропоновано шляхи та методи використання кобзарського мистецтва у вихованні патріотизму в учнівській молоді. Визначено перспективи впровадження кобзарського мистецтва у виховну парадигму сучасних шкіл.

Ключові слова: патріотичне виховання, кобзарство, мистецтво, учнівська молодь, старшокласники.

THE KOBZAR'S ART IN THE PATRIOTIC EDUCATION OF SCHOOL YOUTH

*Anastasiia Zhdankina,
Postraduate Student at the Department of Pedagogy and Psychology
Taras Shevchenko Regional Humanitarian and Pedagogical Academy
(Kremenets, Ternopil region, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-6819-2710
nastiazd3@gmail.com*

Abstract. The article highlights the theoretical and methodological aspects of the use kobza art in the system of patriotic education of student youth in Ukrainian schools. The current tendencies of the educational process in school educational institutions are revealed, the problems that need urgent solution are identified. The phenomenon of kobzarism in the cultural-historical retrospective is characterized, the various analysis of educational aspects of kobzarism is carried out. The patriotic and educational potential of kobzarism through the prism of the generalized image, repertoire of artists, their beliefs, actions and ideas is analyzed. The author draws attention to the national-patriotic orientation in the activities of kobzars of the past and present, relying on personalities to historical events. The importance of patriotic education for high school students through kobzarism is substantiated. Ways and methods of using kobza art in the education of patriotism through students are proposed. Prospects for the introduction of kobza art in the educational paradigm of modern schools are identified.

Key words: patriotic education, kobzarism, art, student youth, high school students.

Вступ. В умовах національного відродження України набувають актуальності питання, пов'язані з патріотичним, національним і громадянським вихованням дітей та молоді. Попри те, що за останні роки пройдено довгий шлях до змін у свідомості нації, даються ознаки наслідки радянської та пострадянської виховної школи.

Певний період проблема патріотичного виховання знаходилася поза увагою суспільства. Але згодом постало питання не лише про сьогодні, а й майбутнє наступних поколінь. Це зумовило розвиток окремої ланки в українському науково-педагогічному дискурсі.

Патріотичне виховання виступає одним із самостійних напрямів виховної роботи в школі. Інтеграційні процеси, що відбулися упродовж десятиліть в українській педагогічній думці, стали вагомим фактором для пошуку ефективних рішень проблем патріотичного виховання учнівської молоді. Слід зазначити, що сучасне становище виховної складової частини в закладах загальної середньої освіти в Україні характеризується як незадовільне. Виховна робота в школах не вдосконалюється відповідно до сучасних тенденцій та вимог, які висуває суспільство до кожного громадянина. Окрім цього, методичний аспект також не набуває розвитку, і в більшості закладів загальної середньої освіти в Україні виховний процес передбачає використання застарілих методів та технологій. Як наслідок, учні старших класів не зацікавлені у своєму вихованні, оскільки воно не спонукає їх до самовдосконалення та змін світоглядних парадигм.

Патріотизм сучасної молоді має зовнішній, атрибутивний характер. Щоб викоринити цю тенденцію, необхідно поступово вносити зміни у формат патріотично-виховної роботи в школі, а також невпинно шукати інструменти, які здатні вплинути на внутрішній світ старшокласника. Але виникає питання: що може дієво повпливати на ставлення молоді до своєї держави? Чи існують взагалі такі чинники, що запускають процеси переусвідомлення в контексті державницької, культурної, етнічної самоідентифікації?

Кобзарство – самобутній феномен української культури, остаточне становлення якого відбувалося паралельно з розвитком ідеї національного ренесансу. Мистецький спадок кобзарів, поза сумнівом, накопичив у собі історичний досвід народу в різні періоди відчайдушної боротьби за незалежність. На жаль, потенціал кобзарства в патріотичному вихованні учнівської молоді мало вивчений. Наша мета – обґрунтувати цінність та роль музичного спадку кобзарів минулого та сучасності у формуванні патріотизму учнівської молоді в українських школах.

Загалом ідеї митців, що першими увійшли в історію України, не відрізняються від тих, які пронизують творчість кобзарів останніх десятиліть. Хоча вагомим змінам зазнали подання, формат, художнє обрамлення тощо.

Деякі публікації вітчизняних вчених відображають цінність кобзарства (кобзарського мистецтва) крізь призму історичної пам'яті, культурного на педагогічно-виховного значення. Серед таких праць слід виокремити статті О. Єременко (2014), Т. Слюсаренко (2016), М. Дмитренко (2009) та ін.

Мета дослідження. Основна мета дослідження полягає у виокремленні окремих аспектів кобзарства і мистецтва кобзарів, в які вкладено національно-патріотичний виховний потенціал.

Сутність феномену кобзарства. У дослідженні такого явища, як кобзарство, слід звернутися до культурологічного наукового дискурсу. Втім, на першочергову увагу заслуговують українські енциклопедичні видання. Як зазначає П. Бондарчук, кобзарство – це «символ української національної культури, непереможності й нескореності, волелюбної вдачі українського народу, чистоти його духовних помислів. Кобзарство – унікальне явище не лише української, а й світової культури. Його носії – кобзарі, впродовж століть зберігали духовний генофонд народу, будили в ньому національну свідомість, передавали тисячолітню мудрість, розкривали правду життя, закликали до активності, згуртованості» (Бондарчук, 2007: 371). Дослідниця О. Горожанкіна переконана, що «...у всі часи становлення української державності кобза і бандура вважалися найулюбленішими українським народом інструментами, символом його волелюбності й національної свідомості» (Горожанкіна, 2020: 52).

Отже, українські вчені виражають спільне бачення культурно-історичної та ідейної цінності кобзарства та мистецького спадку співців. Кобзар – це багатовіковий символ боротьби

за свободу. Мистецтво кобзарів містить у собі мудрість народу та його історико-філософський досвід. Пісні, що виконувалися кобзарями, змальовували соціально-політичне становище України в ретроспективі минулого та сучасності.

У контексті цієї статті слід визначити, в чому полягає патріотично-виховна сутність кобзарства. Нині є потреба в аналізі різних феноменів кобзарства, які сформувалися в переломні для української нації історичні періоди.

Образ кобзаря. Науковці надають особливого значення узагальненому образу кобзаря. Без цього аспекту поглиблений аналіз вихованого потенціалу мистецького спадку сучасних кобзарів унеможлиблюється. Вчений В. Єсіпок у своєму дослідженні задається логічним, але дискусійним питанням: «Яким ми хочемо бачити сучасного кобзаря? Насамперед людиною зі сформованою національною свідомістю, послідовним борцем за незалежність держави і розбудову української культури. Він не повинен стояти осторонь сучасних проблем свого народу і своєю творчістю відгукуватись на всі події в країні» (Єсіпок, 2016: 71). Вищенаведені рядки підтверджують думку про те, що кобзарство – в різних проявах – має неосяжну цінність, яка сприймається молоддю через образ митця-кобзаря.

Недарма образ кобзаря використовувався в літературній творчості видатних українців. Як зазначає О. Єременко, ще Тарас Шевченко, створюючи першу збірку, «...використав образ кобзаря як індивідуальне і загальнонаціональне гасло, що легко проймається символом, ідеєю. Паралельно з активізацією їх функціонування в українському менталітеті, Шевченко закріпив у пам'яті нації візуальний образ кобзаря, віддаючи перевагу не стільки синхронній для нього проекції музики-заробітчанина, що тимчасово залишає домівку, скільки вражаюче емоційний образ кобзаря доби Козаччини – воїна-месника і поета-філософа» (Єременко, 2014: 145).

Автор низки фундаментальних праць про творчість Тараса Шевченка Ф. Лавров підкреслює значення кобзарства в житті поета. «Великий Кобзар України Тарас Шевченко із сердечною повагою ставився до кобзарського племені... Поет підкреслював, що сам виховувався на патріотичних високохудожніх думках і піснях кобзарських» (Лавров, 1980: 19). Отже, образ кобзаря уособлює не лише музична творчість, а й ідеали, думки, погляди, світосприйняття.

Репертуар кобзарів минувшини. Кобзарі не були митцями заради мистецтва: оспівуючи трагічні події та явища, вони стимулювали народ до переживань, а також мотивували його до згуртованості на тлі національно-визвольної боротьби. Практично всі дії кобзарів були спрямовані та підтримку ідеї цілісності нації.

Втім, музичний репертуар кобзарів у нашому дослідженні відіграє ключову роль. Незважаючи на те, що форма сучасного кобзарства видозмінена відповідно до тенденцій сучасності, його головна ідея та мета не зазнали суттєвих реформацій.

Однією з провідних тем кобзарського репертуару була нескореність українців. Відповідно, звідси виходять такі підтеми, як прагнення свободи, збереження цінностей, єдність нації, культурна автономія тощо. Іноді в репертуар кобзарів входили ліро-епічні твори, зокрема думи. Дослідник Е. Єременко виражає суголосне твердження: «У кобзарів домінувала історико-патріотична тематика, хоча вони не залишали без уваги і інші жанри. Комплекс мотивів відрізнявся від інших носіїв фольклору глибоким проникненням в усі сфери народного життя» (Єременко, 2014: 143).

У праці Т. Слюсаренко знаходимо таке твердження: «У своїх епічних творах виконавці оспівували героїв повстань і національно-визвольної війни, переказували під рокотання струн простим неписьменним людям драматичну історію свого народу. Їх просвітницька діяльність заборонялася, їх сотнями нищили, прирікали на вимирання» (Слюсаренко, 2016: 192). Таким чином, у виконавському репертуарі кобзарів превальювали твори героїко-патріотичного спрямування, що наводить на думку про їхній патріотично-виховний вплив на учнівську молодь.

Акцентуючи увагу на жанрі дум, потрібно проаналізувати визначення цього поняття, що розроблені українськими дослідниками кобзарства. Так, М. Дмитренко стверджує, що думи – це «епічні монументальні словесно-музичні твори героїчного, соціально-побутового характеру, що відображають модус художнього мислення козацької доби, бароко та кульмінаційний етап формування національної самосвідомості етносу, ідеї державності...» (Дмитренко, 2009: 9). Своєю чергою С. Грица, на відміну від М. Дмитренка, вказує на провідне значення кобзи та бандури у виконанні дум. Науковиця зазначає, що дума – це величава мелодекламація, що виконується речитативом під супровід кобзи, бандури чи ліри (Грица, 2007).

Саме дума, на думку О. Бобечко та Л. Бонис, наділена виховним потенціалом. У статті згаданих авторів висвітлюються перспективи музично-естетичного виховання молоді через творчість кобзарів. Причому супровід кобзи виступає чи не найважливішим компонентом в ознайомленні учнів із думами. Автори переконані, що в розрізі етнопедагогіки думи допомагають диференціювати українські традиції та глибше пізнати їх (Бобечко; Бонис, 2019: 101).

Дума у виконанні сучасних кобзарів не підлягала жанровим перетворенням. Проте були спроби змінити формат та особливості подачі. Втім, такий підхід викликав змішаний відгук серед мас: кобзарство, навіть в умовах теперішнього культурного становища, має зберігати аутентичний характер та концептуальність.

Обґрунтування патріотично-виховного потенціалу кобзарства на прикладі історичних реалій останніх десятиліть. Сучасні кобзарі – це продовжувачі давніх музично-виконавських традицій, започаткованих у козацьку добу. Попри те, що за століття існування кобзарської культури втрачено багато вартісних ідей, цей мистецький напрям зберіг на собі відбиток народної пам'яті.

Відродження кобзарства стало пріоритетним завданням української інтелігенції. Наприкінці 80-х рр. у витоків цього руху стояли видатні постаті. Небувалого розквіту кобзарство набуло в професійній творчості Георгія Ткаченка, Василя Нечепи, Василя Жданкіна, Едуарда Драча. На початку ХХІ століття феномен сучасного кобзарства розкрився в доробку Тараса Компаніченка, Тараса Силенка, Володимира Кушпета.

Безумовно, кобзарство нерозривно пов'язане з процесами на шляху до Незалежності. Одна з найяскравіших сторінок, що демонструє це твердження – перший Всеукраїнський фестиваль «Червона рута», що відбувся у 1989 р. в Чернівцях (Західна Україна, Буковина). У рамках фестивалю Василь Жданкін, про якого згадано вище, виконав низку музичних творів. Зокрема, козацький плач «Чорна рілля ізорана», козацький пісенний марш «Гей, там на горі січ іде» (Смоляк, 2008). Однак ключовим та, ймовірно, переломним моментом фестивалю стало перше публічне виконання славня «Ще не вмерла Україна» (нині – державного гімну), до якого приєдналися Едуард Драч та бард Віктор Морозов. Підкреслимо, що станом на 1989 рік такий вчинок розцінювався не лише як прояв вольового духу, а як виклик панівному політичному режиму.

У новітній історії України є й інші події, що підтверджують взаємозв'язок між кобзарством та розвитком національно-патріотичних ідей. Загальновідомо, що наприкінці 30-х рр. ХХ століття кобзарство переслідувалося радянською владою, що спричинило занепад творчості митців на десятиліття. Але згодом було актуалізовано ідею про відновлення професійних кобзарських традицій. У тому ж 1989 р. у с. Стрівка Кагарлицького району започатковано кобзарську школу. Тоді, на зламі епох, це було надскладним завданням, оскільки на заваді ставала радянська ідеологія – як серед населення, так і у влади. Школа існує й сьогодні, незважаючи на труднощі культурного та соціально-економічного спектра.

Як уже зазначалося у статті, однією з нагальних проблем виховання у школі виступає методико-технологічний аспект. Наявність ефективних, креативних методів – один із вагомих факторів у створенні виховного середовища. Це важлива умова, яка забезпечує якість виховної роботи в напрямі формування патріотизму.

Тим не менш варто звернути увагу на те, що патріотичне виховання набуває змістовності за зосередженості тільки в підлітковому віці. У цей момент в індивіда формується цілісне уявлення про себе як про громадянина, про особистість, яка належить до певної соціальної групи. Згодом, у віці 14-17 років учень починає усвідомлювати себе як частину нації, народу, історії, культури, традицій. Отже, патріотично-виховна робота зі старшокласниками найбільш ефективна, що досягається також завдяки сформованості емоційного інтелекту. Старшокласник проявляє схильність до етноідентифікації, що виступає основним підґрунтям результативного виховного процесу (Петронговський, 2003).

Методичний аспект. Зосереджуючи увагу на методиці виховної роботи з метою формування патріотизму, слід використовувати комплексний підхід. Його основною перевагою виступає різнобічність та багатогранність впливу на учнівську молодь.

Кобзарство потрібно розглядати як багаторівневу культуру. Тобто кобзарство не має асоціюватися лише з виконавською творчістю. У процесі патріотично-виховної роботи педагог, дотримуючись комплексного підходу, надає учням розширену, повну інформацію про феномен кобзарства.

На нашу думку, ознайомлення з мистецьким спадком кобзарів минулих століть, що стояли у витоків формування української державності, має спиратися на певні теоретико-історичні основи. Таким чином, педагог, який займається виховною складовою частиною освітнього процесу, зобов'язаний внести значний ресурс у розвиток знаннєвої сфери та ерудиції старшокласників.

До прикладу, рекомендується створити короткий екскурс в історико-культурні передумови, що спричинили стрімкий розвиток кобзарства (зокрема, під час національно-визвольної війни при гетьмануванні Богдана Хмельницького). Іншими словами, потрібен певний контекст, який дасть змогу учням осягнути проблеми, оспівані кобзарями. Цьому етапу слід приділити від однієї до трьох академічних годин.

Структура заняття теж потребує оновлення відповідно до останніх тенденцій. Важливо змінити уявлення про роль учнів у виховних годинах, що досягається через використання активних педагогічних методів та технологій візуалізації. Кожна виховна година має включати кілька компонентів, окрім лекційного: слухання аудіозаписів, перегляд тематичних відеофрагментів, виконання творчих завдань тощо. Завдяки комплексному підходу стало можливим вирішення проблемних питань виховання патріотично-спрямованого покоління.

Висновки. Проблеми, окреслені в цій статті, виникли внаслідок відсутності педагогічних умов для патріотичного виховання учнівської молоді. Кобзарство – надзвичайно цікавий феномен, наділений ознаками символічності. Мистецтво, що залишилося від кобзарів минулого, знайшло продовження у творчості сучасних виконавців. Кобзарське мистецтво має сильний потенціал щодо розвитку національно-громадянських якостей старшокласників. Вищенаведені шляхи використання творчості кобзарів та методи його поглибленого вивчення дають змогу досягти поставленої мети. Втім, без сприяння шкіл реалізація нової виховної парадигми неможлива. Тому потрібні спільні зусилля – держави, навчальних закладів, педагогічних працівників та батьків.

References:

1. Bondarchuk, P.M. (2007). Kobzari, bandurysty [Kobzars, bandura players]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Encyclopedia of the History of Ukraine]. Kyiv : Naukova dumka, pp. 371–372.
2. Yesypok, V.M. (2017). Suchasne kobzarstvo [The modern kobzarism] *Young Scientist*, vol. 47, pp. 71–75.
3. Yeremenko, O.V. (2014). Istorychni i literaturni parametry kobzarstva yak kulturolohichnoho fenomena: shevchenkova interpretatsiia [Historical and literary parameters of kobzarism as a

- culturological phenomenon: Shevchenko's interpretation]. Proceedings of the *Kyiv i kyiany u sotsiokulturnomu prostori XIX–XX stolit: Shevchenkoznavchyi dyskurs*, Kyiv, Ukraine, May 29, 2014, pp. 142–148.
4. Bobechko, O.Y., Bonys, L. (2019). Ukrainski narodni dumy v suprovodi kobzy-bandury yak dzherelo muzychno-estetychnoho vykhovannia pidrostaiuchoho pokolinnia [Ukrainian folk dumas accompanied by kobza-bandura as a source of musical and aesthetic education of the younger generation]. *Molod i rynok*. vol. 8, no. 175, pp. 100–105.
 5. Horozhankina, O.Y. (2020). Kobzarske ta bandurne mystetstvo yak predmet naukovoho doslidzhennia: istorychni ta suchasni aspekty [Kobza and bandura art as a subject of scientific research: historical and contemporary aspects]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Mystetstvoznavstvo*. vol. 28, no. 5, pp. 50–57.
 6. Hrytsa, S.Y. (2007). Ukrainska folklorystyka XIX – pochatku XX stolittia i muzychnyi folklor [Ukrainian folklore of the XIX–XX century and musical folklore]. Kyiv-Ternopil : Aston [in Ukrainian].
 7. Dmytrenko, M.K. (2009). Ukrainski narodni dumy yak fenomen tradytsiinoi kultury [Ukrainian folk dumas as a phenomenon of traditional culture]. *Ukrainski narodni dumy* [Ukrainian folk dumas]. Kyiv: IMFE NAN Ukrainy, pp. 6–32 [in Ukrainian].
 8. Smoliak, O.S. (ed.) (2008). Muzychna Ternopilshchyna [Musical Ternopil region]. Pidruchnyky i posibnyky, 288 p. [in Ukrainian].
 9. Sliusarenko, T.O. (2016). Dukhovno-moralni tsinnosti yak osnova kontsertnoho repertuaru kobzariv-bandurystiv [Spiritual and moral values as the basis of the concert repertoire of kobzar-bandura players]. Proceedings of the *Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia* (Kharkiv, Ukraine, May 30, 2019), pp. 191–199.
 10. Petronhovskiy, R.R. (2003). Teoriia i praktyka formuvannia patriotyzmu starshoklasnykiv [Theory and practice of formation patriotism of high school students]. Zhytomyr: Polissia, pp. 23–26 [in Ukrainian].
 11. Nosenko, E.L. (2012). Emotsiinyi intelekt yak intehratyvna dynamichna vlastyvist dobrochynnoi osobystosti: komponentna struktura, rivni vyjavu [Emotional intelligence as an integrative dynamic property of a charitable personality: component structure, levels of expression]. *Pedahohichna i psykholohichna nauky v Ukraini*. pp. 200–211.